

F. Charvát: Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií

Praha, Svoboda 1975, 321 s.

Na našom knižnom trhu sa nestretávame často s prácami, ktoré by priekopnícky, novými metódami, originálnym spôsobom riešili niektoré základné teoretické problémy marxistickej sociológie. Jedným z takýchto pokusov je práca Fr. Charváta, ktorý sa vo svojej knihe pokúša riešiť široký záber problémov marxistickej sociológie, a to od metodologických poznámok cez kritiku sociologických teórií až k problematike sociálnej štruktúry, čím čitateľovi predkladá na zamyslenie i na diskusiu celý rad názorov a myšlienok.

Autor v práci nepredkladá čitateľovi „večné pravdy“, naopak, otvára priestor pre polemiku, pretože v knihe uvádzané problémy presahujú možnosti ich „vyriešenia“ v jednej publikácii.

Práca má — ako to aj autor v úvode správne zdôrazňuje — metodologickú povahu, pričom spracováva niektoré problémy hlbšie, iné stručnejšie, tak ako to vyplýva z jeho poňatia nutnosti a hĺbky rozboru jednotlivých kategórií a pojmov.

Charvát napísal netradičným spôsobom metodologickú prácu. Jeho metóda výkladu, ale neraz aj použitý pojmový aparát, často nie je všeobecne zaužívaný v sociologickej literatúre, resp. určitými pojmami si pomáha nahradzovať v sociológii doteraz nedostatočne zaužívané pojmový aparát.

Práca je rozdelená do 4 kapitol. V prvej kapitole autor rieši niektoré základné metodologické problémy, v druhej sa venuje predovšetkým kritike buržoáznej sociológie, v tretej sa vracia k metodologickým problémom marxistickej sociológie a záverečná kapitola vyúsťuje do rozboru základných problémov výskumu sociálnej štruktúry.

V recenzii nám nejde — a ani nemôže ísť — o komplexné zhodnotenie práce. Ide nám skôr o načrtnutie niektorých námetov, problémov alebo diskutabilných otázok, pretože nepovažujeme za správne, aby sme túto originálnu prácu iba popísali a prípadne literárne uzavreli niektoré otvorené a živé problémy. Na druhej strane práca má tak široký záber, že nie je mysliteľné zastaviť sa pri každom z nadhodnotených problémov. Pokúsime sa vybrať z knihy aspoň niektoré otázky.

V prvej kapitole pokúša sa autor upriamiť pozornosť čitateľa v podstate na predmet marxistickej sociológie. Tento predmet od-

vodzuje z metodického prístupu Marxa k úlohe výroby, výrobných síl a výrobných vzťahov vo vývoji spoločnosti z ich dialektickej jednoty. Vo svojej práci rozvíja túto myšlienku najmä v rozdielnej úlohe ich materiálnej a osobnej zložky (výrobných síl), zo skutočnosti, že človek v procese spoločenskej výroby nielen reprodukuje materiálne statky, ale zároveň, že vyrába i seba samého, mení seba ako časť spoločenského celku a teda mení a neustále reprodukuje „sociálny produkt“. Metodologický prístup Charváta vychádza takto z dialektickej jednoty ekonomického a sociálneho a preto aj vývoj sociálnej štruktúry chápe nielen ako pasívny výsledok vývoja výrobných síl a spoločenských výrobných vzťahov, ale zároveň ako výsledok aktívneho pôsobenia sociálnych síl a sociálnych vzťahov. „Ekonomické a sociálne“ sa teda vzájomne prelínajú a sú neoddeliteľné, píše autor, a táto jednota je v podstate možná jedine v ľudskej spoločnosti. Preto nie je možné izolovať „výrobu spoločnosti od výroby produktov“.

Takto sa Charvát pokúša dať — ako to sám zdôrazňuje — „sociologickému poznaniu poriadok, systematickosť“ (nie však za cenu nejakej redukcie), reproduktívne práve túto dialektickú spätosť „ekonomického a sociálneho“ (s. 27).

Tento prístup autora k „sociálnej výrobe“, k vysvetleniu si analogických pojmov, ako je to vo „výrobe produktov“ sa v práci odráža v „nových“ pojmoch a schémach, ktoré však treba dopracovať a premyslieť, pretože v tomto prvom rozpracovaní, možno v dôsledku nášho tradičného chápania vývoja spoločnosti, nepôsobí dostatočne účelne a vyargumentovane, čo na druhej strane môže byť spôsobené i Charvátovou svojskou metódou výkladu.

Obsah druhej kapitoly recenzovanej knihy je zaprogramovaný v druhej polovici jej názvu a mal by sa teda týkať „...štruktúry sociálnych teorií“. Čitateľ sa však v nej nestretnie s problematikou na Západe dnes toľko rozšírenej analýzy formálne logickej štruktúry sociologických teórií. Autor sa tejto problematiky dotýka iba zbežne v časti venovanej „teóriám stredného dosahu“ R. Mertona. Podobne chýba čo aj len stručná kritická charakteristika meritórnej problematiky hlavných predstaviteľov buržoázneho sociologického myslenia. Podstatu obsahu danej kapitoly tvorí výklad filozofických a metodologických východísk najreprezentatívnejších

škôl súčasného buržoázneho sociologického myslenia, rôznych verzií pozitivismu, štruktúrneho funkcionalizmu T. Parsonsa a R. Mertona, konfliktológie R. Dahrendorfa a L. Cosera, technickej sociológie, kritickej sociológie T. Adorna, H. Marcuseho, M. Horkheimer a sociologizmu. V súvislosti s tým venuje autor zvláštnu pozornosť aj nedávnej minulosti československej sociológie.

Nesporňovanou prednosťou autorovho prístupu k problematike je kritická zaostrenosť pohľadu voči buržoáznej sociológii, opierajúca sa o základné metodologické princípy sformované Leninom v práci *Kto sú 'priatelia' ľudu*. Je dôležité pritom zdôrazniť nielen to, že autor venuje týmto princípom analytickú pozornosť, ale že ich aj sám funkčne využíva ako prostriedky kritického poznania buržoáznej sociológie v jej častiach i celku. Vďaka tomu sa mu darí vidieť v rozmanitosti mnohých súčasných smerov a škôl buržoázneho sociologického myslenia iba modernú repliku abstraktnej špekulatívnej schémy spoločnosti vytvorenej tradičnou comtovskou sociológiou.

Charvát dostatočne presvedčivo predváža, ako dnes buržoázna sociológia — nech už v empirických alebo špekulatívnych formách — bez rozdielu degraduje v abstraktne teoretizovanie, odtrhnuté od skutočných sociálnych procesov a ich hybných síl. Azda najcennejšia je tu kritická analýza pozitivismu, ktorý tvorí základnú metodologickú os myšlienkového pohybu buržoáznej sociológie, spájajúcu aj natoľko zdánlivo vzdialené smery ako štruktúrny funkcionalizmus, teória konfliktu a sociologický technicizmus. Autor správne rozlišuje medzi pozitivismom ako filozofiou a metodológiou a ako sociologickou koncepciou v jej starej i nových verziách. Ukazuje, že pozitivistická metodológia, ktorá vyzdvihovala vedeckosť a protišpekulatívnosť ako svoje poznávacie princípy, v skutočnosti upadala do redukcionizmu, fenomenalizmu a agnosticizmu, hatajúcich cesty vedeckého poznania. Takáto metodologická orientácia viedla na pôde sociologického poznania zákonite k zúženiu jeho poznávacieho horizontu, k jeho izolácii od predmetnej sociálnej reality a k jeho následnej premene v špekulatívnu „nadsociálnu“ reflexiu spoločnosti.

Platnosť tézy o „nadsociálnosti“ buržoáznej sociológie, ktorá nazerá svoj predmet cez optiku určitých apriórne daných predstáv, rozširuje Charvát aj na štruktúrny funkcionalizmus. V nadväznosti na to ukazuje, že štruktúrny funkcionalizmus, odvodzujúci svoj kategóriálny aparát z prírodných vied, mení svoje základné kategórie na abstraktne formuly a ustrnulé fetiše, ktoré sa napokon stavajú medzi poznávací proces a sociálnu realitu ako nepriestupnú stenu. Absolutizácia štruktúrno-funkcionálnej analýzy spoločnosti zbavuje tento smer možnosti pochopiť určujúcu úlohu vecných faktorov, a menovite ekonomickej determinácie spoločenského systému. Túto obmedzenosť štruktúrno-funkcionálnej interpretácie spoločnosti, ako sprava-

vodlivo ukazuje autor, nemožno úspešne prekonať ani z pozícií súčasných teórií konfliktu, ktorá sa dnes z negácie štruktúrneho funkcionalizmu mení stále nápadnejšie v jeho ideovo-teoretický doplnok. Podobne nevedie k uspokojivým výsledkom ani technicizmus, zatažený farchou výrazných pozitivistických vplyvov.

Prechádzajúc k charakteristike ďalších rozšírených sociologických smerov, prístupujúcich k skúmaniu sociálnej reality z iných ako pozitivistických pozícií (kriticizmus, sociologizmus a pod.), autor odhaľuje špecifické príčiny ich neschopnosti priniesť produktívne riešenie teoretických a praktických problémov, na ktorých stroskotalo úsilie pozitivistického prúdu v buržoáznom sociologickom myslení.

Teoreticko-metodologická a praktická nespokojivosť riešení páčivých otázok interpretácie sociálnej skutočnosti a jej pohybu v súčasnej buržoáznej sociológii podnecuje Charvát k všeobecnejším úvahám o mieste a úlohe sociológie v spoločenskom vedomí a v spoločnosti a o jej vzťahu k existenčným potrebám spoločenských tried. Proti buržoáznemu ideálu „desocializovanej“, t. j. neutrálnej a nestrannej sociológie, stavia autor presvedčivo marxistickú koncepciu sociológie ako „socializovanej“ spoločenskej vedy, ktorá sa práve vďaka svojej organickej spojitosti so spoločenskými potrebami robotníckej triedy a pokrokových spoločenských síl stáva „...objektívnym, vyšším typom analýzy a syntézy spoločenského vývoja“ (s. 128).

Mimoriadne cenné je úsilie autora o kritickú retrospekciu vývoja československej sociológie a sústredenie osobitnej pozornosti na zložitú a rozpornú obdobie 1965–1969, kedy bol rozvoj marxistickej sociológie v Československu vystavený silnému tlaku buržoázneho sociologického myslenia. Najmä v tejto súvislosti možno Charvátovu knihu hodnotiť ako hlboko premyslenú kritickú reflexiu kontinuity vývoja marxistickej sociológie v Československu a samu súčasne aj ako jej principiálne úspešné pokračovanie.

Dôležitou časťou knihy sú partie zamerané na metodologické otázky. Ich jadrom je najmä tretia kapitola. Autor veľmi správne pristupuje k otázke na základe gnozeologického aspektu marxistickej filozofie. Úlohu formuluje nielen ako otázku presnosti sociologického poznania: „...riešiť problémy presného poznania predpokladá poznanie samotnej presnosti. V skutočnosti presne poznávať znamená taktiež poznávať presnosť“ (s. 138). Problém presnosti spoločenskovedných poznatkov potom rieši na niekoľkých rovinách. Predovšetkým ako vzťah medzi predmetom poznania, výsledkami („produktom“) poznania, subjektom a prostriedkami poznania, čo implikuje dva druhy otázok: jednak pravdivosť poznatkov ako otázku vzťahu predmetu poznania a jeho výsledku, ďalej špecifikáciu poznatkov ako otázku výsledkov poznania a prostriedkov poznávacieho procesu. Na po-

zadí tejto otázky prístupuje k analýze viacerých aktuálnych a praktických problémov sociologickej metodológie.

Jedným z nich je otázka úlohy a dosahu kvantitatívnych poznatkov v sociológii. Treba poznamenať, že autor k nej pristupuje dosť netradične a predkladá viaceré problémy. Poznanie kvantitívneho načrtáva ako súčasť dialektického protirečenia na jednej strane kvantitativity a kvality, na druhej strane slova a čísla. Oboje chápe ako aspekt protirečivosti vzťahu prírodného a historického v sociologickom poznaní. Prístup, ktorý autor volí, má prednosť predovšetkým v tom, že otázku sociologického poznávania dáva do širokého rámca všeobecných filozofických a gnozeologických súvislostí. V knihe niet ani stopy po úzko praktickom a utilitárnom prístupe, ktorým sa vyznačuje značná časť aj našich prác, zameraných na túto problematiku. U Charvátu praktické problémy figurujú skôr ako logický dôsledok istých teoretických rozporov, ktoré vznikli v procese rozvoja vedy. Jeho náčrt metodologických otázok nie je bez problémov a na mnohé zrejme programovo skôr upozorňuje než rieši. Rozhodne sa však úspešne pokúša o dôsledné marxistické riešenie zodpovedajúce súčasnému stavu poznatkov v tejto oblasti, ktoré nepodlieha tradičným schémam. Každý, kto pozná našu sociológiu, musí s ním hlboko súhlasiť predovšetkým v tom, že treba skúmať dosah a poznávaciu hodnotu toho, čo sociológia prináša. Autor jednoznačne chápe sociologickú metodológiu ako filozoficko-gnozeologickú analýzu sociologického poznania a nie ako technickú inventúru jeho prostriedkov a techník. Cenné je pritom aj jeho spájanie sociológie s inými vedami, predovšetkým s matematikou. Práca teda v každom prípade prezrádza široký rozhľad autora a široký rozsah jeho odbornej erudície.

Pri riešení protirečenia kvantitativity a kvality sa dotýka filozofickej univerzálnosti systémového prístupu. Naznačuje rôzne možnosti chápania systému – v zásade však systém „... predstavuje vždy určitý pomer kvantitativity a kvality v prospech kvantitativity – zaujíma totiž kvantitatívny prístup k riešeniu protikladnosti kvantitativity a kvality“ (s. 144). Ako taký je aj určitým riešením protikladnosti prírodného a historického a slova a čísla (145). Ukazuje, že dialektickomaterialistický prístup nie je jednostranný a neabsolutizuje ani jednu ani druhú stránku tohto rozporu. Za adekvátne dialektickomaterialistickému prístupu nemožno považovať absolutizovanie historických foriem sociálneho poznania a z hľadiska komunikačných foriem vyjadrovacie prostriedky tzv. prirodzeného jazyka (t. j. jazyka, ktorý používa slovnú interpretáciu na úkor kvantitatívneho, číselného vyjadrenia). I keď „... je obvykle komunikačne spojený (prístup dialektického materializmu – pozn. J. K.) s prirodzeným jazykom, postihuje jeho obmedzenosť ako „kalkulu“, ako gnozeologického prostriedku...“ (146). Ak teda na jednej strane nemožno systémový

prístup považovať za ďalšie rozvinuté dialekticko-materialistické chápanie, nemožno na druhej strane dávať prístup z hľadiska dialektického materializmu do prostej protikladnosti k systémovému chápaniu.

I keď sú tieto myšlienky veľmi úsporne a útržkovite načrtnuté a v mnohom ponechávajú problémy na doriešenie, sú hlboké a veľmi podnetné. Sú cenný prínos a závažné slovo v diskuzii o racionalite sociologického poznania, na ktorú svojím spôsobom tiež nadväzujú. Autor ukazuje, že tento spor je riešiteľný na základe dialektického materializmu. Poznatky systémového prístupu nemožno preceňovať ani odmietať. Naopak môžu sa rozvíjať na základe vývoja sporu systémového a historického chápania v spoločenských vedách (148).

V logickej návaznosti s týmto okruhom problémov sa autor zaoberá otázkami komunikability sociologických poznatkov, otázkou merania a spracovania dát prostriedkami sociálnej štatistiky. Dovoľme si niekoľko stručných poznámok len k poslednému okruhu problémov.

Pri úvahách nad prostriedkami, adekvátными s empirickým prístupom k sociologickému poznaniu sa autor zamýšľa predovšetkým nad používaním dotazníka v sociologických výskumoch. Ukazuje ho ako prostriedok poznania spoločenského vedomia. Dotazník – ako ukazuje – môže priniesť poznanie spoločenského bytia iba sprostredkované cez subjektívnu reflexiu vo vedomí a cez spôsob opytovania. Pritom veľmi správne poukazuje na síce známu, ale pritom veľmi málo analyzovanú otázku korelácie medzi objektívnou situáciou a subjektívnou reflexiou. Ukazuje, že vysoká korelácia nie je všeobecne platná a nevzťahuje sa na všetky sféry objektívnej reality rovnako. Takto súčasne aj polemizuje proti zaužívanej naivnej viere v dotazník a jeho výsledky, ktorou sa vyznačujú najmä pozitivisticky orientovaní a málo odborne fundovaní prívrženci sociológie.

I táto časť prináša mnoho cenných myšlienok. Sú zahrotené proti absolutizovaniu dotazníka ako techniky sociologického výskumu, i keď autor na druhej strane pripúšťa, že v súčasnosti je najrozšírenejšia. Dospieva k uzáveru, že „dotazníková sociológia“ je iba jednou fázou určitého výseku sociologického poznania a preto nepovažuje za správne ani zabsolutňovanie sociálnej štatistiky. Názor o používaní dotazníka považujeme za správny. Zdá sa však, že autor v polemike proti zjednodušovaniu vo výskumnej praxi sám v niečom zjednodušuje situáciu. Vzniká totiž dojem, že medzi riadkami sám považuje nedostatky a zjednodušovania, ktorých sa dopúšťajú mnohí autori výskumov, za nevyhnutné. Inak by bolo spolu s kritikou „dotazníkovej sociológie“ namieste ukázať na príčiny tohto javu a jeho neopodstatnenosť ako i na nedostatočné využívanie iných foriem získavania sociologických informácií. Pritom

by sa možno dostalo aj posudzovanie použitia sociálnej štatistiky do trochu inej polohy.

Z rozličných príčin sa na tomto mieste nemôžeme púšťať do hlbšej a obsiahnejšej analýzy metodologických otázok, zahrnutých v tejto knihe. Vysoko hodnotíme autorove úsilie nastoľovať a riešiť reálne problémy sociologického poznania na základe dôslednej marxistickej filozofickej analýzy a predovšetkým zdôraznenie dialektikomaterialistických gnozeologických východísk a ich spojenia so súčasným stavom vied. Metodologické myšlienky tejto knihy sú podnetné a ukazujú z nového pohľadu úlohy, pred ktorými stojí naša marxistická sociológia. Zaslúhajú si podrobnejšiu analýzu a širší ohlas v našich odborných kruhoch i u pracovníkov, zaoberajúcich sa metodologickými otázkami spoločenských vied.

Významnú kapitolu „Sociální struktura“ je možno vo vzťahu k predchádzajúcemu textu charakterizovať ako zovšeobecňovanie, ale i konkretizáciu v hraniciach vybraných problémových okruhov.

Proti idealistickej inverzii „základňovo-nadstavbovej“ štruktúracie spoločnosti, ktorá je zásadným princípom výstavby buržoáznych teórií, stavia materialistické a dialektické poňatie vzťahu týchto komponentov. Dôležité je upozornenie, že vzťah spoločenskej základne a nadstavby nie je významovo totožný so vzťahom ekonomického a sociálneho, čím sa precizuje pojem „extenzie“ ekonomického v sociálne. Kým v prvom prípade ide o dialektiku častí v celku spoločenského organizmu, v druhom prípade je to dialektika častí a celku. Je zrejmé, že obidva aspekty majú svoje ontologické, gnozeologické i metodologické oprávnenie, avšak Charvátov prístup, dôsledne založený na zvýraznení dialektiky častí a celku, otvára zaujímavé poznávacie možnosti a spôsoby zmocňovania sa totálnej štruktúry v jej dynamike a vývoji.

Vychádzajúc z ekonomickej štruktúry ako fundamentu autor logicky prichádza k spoločenským triedam, ktorým v hierarchii sociálnych síl a vzťahov prisudzuje „vnútornú prioritu“. Triednu štruktúru chápe ako „priamy sociálny odtlačok, či skôr sociálne hľadisko ekonomickej štruktúry“. Tým je daná aj jej charakteristika základného sprostredkujúceho článku reálneho dynamického vzťahu ekonomickej a sociálnej štruktúry. Cenné u Charváta je, že sa nezastaví pri týchto kardinálnych poznatkoch, ale v súlade s metodologickým zameraním práce analyzuje ťažkosti a deformácie, ktoré vznikajú v procese ich uplatňovania v oblasti konkrétneho sociologického výskumu. Hlavný nedostatok vidí v tendencii skúmať výlučne „rozvrstvujúce znaky na populácii ľudí“, čo je poznatkový a metodologický stereotyp, ktorý vznikol na pôde buržoáznej sociológie. Predmetom takéhoto prístupu nie je fakticky spoločnosť, ale štatistický súhrn ľudí.

S tým súvisí kritika jednostranného „skupinového“ chápania tried a zdôraznenie myš-

lienky, že triedy sú základnou kategóriou sociálnych síl, ktoré nemožno redukovať na sociálne skupiny v obvyklej sociologickej interpretácii. Je to azda nejzávažnejšia idea celej štvrtej kapitoly, lebo z nej sa odvíja jednak kritika metodologických základov buržoáznych stratifikačných a štruktúro-funkcionalistických teórií, jednak pokus pozitívne definovať teoretické a metodologické princípy marxisticko-leninského triedneho chápania sociálnej štruktúry. Pokiaľ ide o aspekt integračných procesov, podstatu triedneho poňatia vidí autor v tom, že pre vysvetľovanie celého súhrnu štruktúrnych vzťahov sú determinujúce tie, ktoré spájajú triednu skladbu spoločnosti s ostatnými stratifikáciami. V kontexte sociálnej mobility (zmeny) je to poznatok, že pre súhrn stratifikačných zmien sú určujúce zmeny v jeho triednej skladbe a pre súhrn zmien v sociálnej štruktúre (t. j. vo vzťahoch medzi jednotlivými stratifikáciami) zmeny v tých vzťahoch, ktoré spájajú triednu skladbu s ostatnými typmi sociálnych stratifikácií. Sú to zároveň argumenty proti falošnému obmedzovaniu triednej skladby danej spoločnosti na jednu z ich stratifikácií a proti redukovaniu triedneho poňatia sociálnej dynamiky na jej deskripciu.

Jadrom kritiky jednostranného „skupinového“ poňatia samých tried je nesporné kritika ekonomickeho redukcionizmu a zvýraznenie myšlienky, že objektívna určenosť tried je daná dialekticky (vývinovo) sa realizujúcou hierarchiou troch základných dimenzií — ekonomickej, ideologickej a politickej. Problém tkvie v tom, že je možné so všetkými tromi dimenziami kalkulovať bez toho, aby sme sa fakticky vymanili z ekonomickeho redukcionizmu. Autor je si toho zrejme vedomý, preto o hranici tried ako zložitých spoločenských procesov výslovne hovorí, že neprebíha len „medzi ľuďmi“, ale i „vnútri ľudí“.

Z toho sú potom odvodené mnohé závažné tvrdenia, nastavujúce kritické zrkadlo prežívajúcim poznávacím stereotypom v našej výskumnickej sociologickej praxi. Patrí sem tvrdenie, že „dialektická analýza skupinových hľadísk tried vo svojej teoretickej i empirickej úrovni predstavuje jeden zo základných metodologických prostriedkov poznania vývojových zákonitostí triednych spoločností v podmienkach intenzívneho vedeckotechnického pokroku“ (s. 207), ďalej tvrdenie, že „stratum robotníctva nie je empirickým vyjadrením robotnickej triedy“ (s. 235), že jedine „vzťahom skupinovej analýzy spoločnosti k jej triednej skladbe ako jadrú dynamiky spoločenského pohybu možno dokázať i v empirickej úrovni falošnú ideologickú determináciu doktrín o ekonomickej, ideologickej a politickej kompaktnosti inteligencie“ (s. 256) a pod.

V súvislosti s týmito konkretizáciami dalo by sa, pravda, miestami požadovať hlbšie rozpracovanie záverov i argumentácie. Napr. ako treba pochopiť výrok, že „nie je možné absolutizovať bez časového obmedzenia sku-

pinové chápanie tried? (s. 205). V istých časových reláciách je to prípustné? Kedy a prečo? A ďalej, prečo autor pri objasňovaní svojej idey nevyužil možnosť konfrontácie známej Leninovej definície *tried z Veľkej iniciatívy* s Marxovým a Engelsovým poňatím *vládnúcej triedy z Nemeckej ideológie*, ktorá sa tu priamo ponúka a ktorá základnú líniu jeho analýzy nielen podporuje, ale je vstave v mnohých smeroch ju obohatí a rozvinie? Ani tieto, ani prípadné ďalšie otázky či námietky však nič nemenia na fakte plodnosti metodologických východísk, ktoré autor prijal a ktorých sa v texte dôsledne pridrižava — okrem iného aj v rozsahom nevelkých, ale myšlienkovito bohatých častiach o sociálnom plánovaní a životnom spôsobe, ktoré poslednú kapitolu uzatvárajú. Podnety, ktoré Charvátov text v naznačených smeroch obsahuje, vyčleňujú jeho knihu z kategórie mŕtvto narodených plodov, provokujú k premýšľaniu a dopracúvaniu nedopracovaného, pudia k pohybu v poznávaní i praxi, sú jedným z katalyzáčných prvkov na rozhraniach nášho súčasného spoločenského snaženia.

Vlastislav Bauch — Jozef Karásek — Róbert Roško — Dilbar Alijeová

Nad knihou J. R. Friesové: *Vědeckotechnická revoluce a vzdělání*

Praha, SPN 1976, 199 s.

Leninův výrok o tom, že komunismus znamená sovětská moc plus elektrifikace Ruska, má předznamenáním stěžejního úkolu současné epochy, který vytyčil XXIV. sjezd KSSS jako spojení vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického společenského systému. Také na XXV. sjezdu KSSS bylo zdůrazněno, že prvořadým úkolem zůstává urychlení vědeckého pokroku. Je proto zcela logické, že právě tyto otázky se dostávají do popředí badatelského zájmu vědců ze socialistických zemí. Stačí připomenout kolektivní dílo sovětských a československých autorů *Člověk — věda — technika* (Praha — Moskva 1973). Ze sovětské sociologické literatury můžeme v této souvislosti uvést především práce S. V. Suchardina a kol.: *Současná vědeckotechnická revoluce* (český překlad nakl. Orbis 1973), N. V. Markova: *Vědeckotechnická revoluce: analýza, perspektivy, důsledky* (slovenský překlad, nakl. Pravda, Bratislava 1972) aj. Zvláště významnou je monografická studie V. N. Turčenko: *Vědeckotechnická revoluce a revoluce ve vzdělání* (SPN, Praha 1977), která se zabývá důsledky vědeckotechnické revoluce v oblasti vzdělání mládeže i dospělých a jako první se pokouší konkretizovat vědeckotechnickou revoluci v oblasti vzdělání.

V naší domácí literatuře se vztahu vědeckotechnické revoluce, kultury a vzdělání dotýká například práce Emila Dudy: *Vědeckotechnická revoluce. Náčrt problematiky* (Obzor, Bratislava 1974), a Jaroslava Pecna: *Ke vztá-*

hu vědy a vzdělání (Praha 1974). Vynikajícím příspěvkem k této problematice jsou též některé kapitoly knihy Blanky Filipcové a Jindřicha Filipce: *Různoběžky života. Zápas o socialistický způsob života* (Praha 1976) a previzionistický závěr knihy Františka Hájka: *Kapitoly ze sociologie výchovy* (SPN, Praha 1975). Z posledních monografických studií možno uvést drobnější práci Věry Hulešové: *Filozofické aspekty vědeckotechnické revoluce* (Středisko pro vzdělání pracovníků v kultuře a umění, Praha 1976) a konečně podnětnou monografickou studii J. R. Friesové, *Vědeckotechnická revoluce a vzdělání*.

J. R. Friesová se zabývá některými hlavními problémy, které souvisí se zvyšováním kvalifikace pracujících v socialistické společnosti. Vychází z rozboru hlavních změn, které přináší vědeckotechnická revoluce v oblasti výrobního procesu, v charakteru práce, a s tím souvisejících změn v potřebě vzdělání a kvalifikace. Kromě úvodu, v němž autorka poukazuje na potřebu permanentního vzdělávání a sebevzdělávání prodlouženého na celý produktivní věk, má práce čtyři rozsáhlé kapitoly.

V první kapitole, nazvané *Všeobecná charakteristika vědeckotechnické revoluce*, charakterizuje autorka revoluci ve výrobě, technice a vědě. Vychází přitom z prací R. Richty a z československo-sovětské studie *Člověk — věda — technika*. Zabývá se specifickými předpoklady rozvoje vědeckotechnické revoluce v socialistických zemích. Značnou pozornost věnuje přeměnám ve vztahu člověk — stroj, pokouší se o klasifikaci stupňů mechanizace a automatizace a uvádí snahy některých sociologů definovat koeficient automatizace. Dále se zabývá problematikou vědy jako výrobní síly a dochází k závěru, že objektivní skutečnost, že věda se stala výrobní silou, je doprovázena objektivní nutností celkového zvyšování vzdělanosti všech vrstev. Velmi zevrubně sleduje vliv vědeckotechnické revoluce na změny v povaze práce, zvláště v podmínkách socialismu. Výklad zdůrazňuje celou složitost problému a vyúsťuje v doporučení rozvíjet nový vědní obor — vědu o práci, jejímž hlavním cílem by mělo být připravovat podmínky pro to, aby se práce postupně přeměňovala v práci tvůrčí. V této spojitosti se autorka velmi podnětně zabývá otázkami tvůrčí práce. I když je kapitola orientována převážně sociologicky, obsahuje četné informace z jiných oborů, z psychologie práce, z estetiky aj.

Druhá kapitola pojednává o *sociokulturních důsledcích technického rozvoje jako přechodu k vědeckotechnické revoluci*. Autorka zde analyzuje příčiny změn v socioprofesionální struktuře pracovních sil, hovoří o tom, co je socioprofesionální mobilita, vytypovává změny v kvalifikační struktuře pracujících socialistické společnosti, zvláště pak uvnitř dělnické třídy, provádí konfrontaci se situací v kapitalistických zemích a velmi pečlivě analyzuje pojem kvalifikace, který tu nelze